

denta Hávla skierowane do społeczności niemieckiej nie bardzo potwierdzają ten optymizm⁵⁰.

Wydaje się, że wysiłek intelektualistów czeskich i słowackich dążących do wyjaśnienia historycznego problemu, aprobowany przez środowiska emigracyjne, spotykał się w kraju z niezrozumieniem, a nawet z wrogością. Postawa ta wynika może z niewiedzy, bo dopiero w rozpadającej się Czecho-Słowacji rozpoczęto publikowanie rzeczywistych informacji o akcji wysiedleńczej, a i to w małonakładowym periodyku⁵¹, przeznaczonym raczej nie dla mas. Uwadze szerokich kręgów społeczeństwa nie uszło natomiast na pewno oświadczenie Czechosłowackiej Partii Socjalistycznej, że nie poprze ona kandydatury Vacláva Hávla na prezydenta państwa za to, że przeproszał Niemców Sudeckich⁵².

JERZY KOZEŃSKI

Poznań

WYSIEDLENIE „OBYWATELI ZSRR” Z WOJEWÓDZTWA GDAŃSKIEGO W LATACH 1946 - 1950

Po zakończeniu II wojny światowej na terytorium państwa polskiego w jego nowych granicach przebywała znaczna liczba osób narodowości rosyjskiej, białoruskiej, ukraińskiej, litewskiej, łotewskiej i estońskiej. Ludność ta zamieszkiwała w rozproszeniu na obszarze całej Polski — największe jej skupiska występowały w województwie warszawskim, szczecińskim i gdańskim.

Władze polskie bezpośrednio zainteresowane i zaangażowane w rozwiązanie problemu obecności przedstawicieli wyżej wymienionych naro-

⁵⁰ Dokumentację tego etapu dyskusji o wysiedleniu Niemców czechosłowackich, prowadzonej już naturalnie otwarcie głównie na łamach prasy zestawiono w Johann-Gottfried-Herder-Institut w Marburgu. *Die Diskussion über die Vertreibung der Deutschen in der CSFR*. Bearbeitet von Reiner Beushausen. *Dokumentation Ostmitteleuropa*, z. 5 - 6/1991. Książka jest nieduża i zaraz na wstępie możemy przeczytać, że brak miejsca zmusił wydawców do rezygnacji z opublikowania zbiorowego listu 150 historyków w kwestii wysiedleń oraz wypowiedzi, jakich to autorów nie udało się uwzględnić. W ten sposób zatracona została szansa na naukową dokumentację zagadnienia, zaś bez konfrontacji materiału zgromadzonego w publikacji z materiałem pominiętym nie wolno wnioskować o rzeczywistej postawie społeczeństwa czechosłowackiego na kwestię wysiedleń. Ze zgromadzonego materiału wynika, że duża część społeczności czesko-słowackiej obawia się niemieckich roszczeń do mienia pozostawionego zwycięzcom z 1945 r. bez żadnej rekompensaty.

⁵¹ Mowa o kwartalniku „Středni Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku”, gdzie w zeszytach od 14 do 17 z 1990 r. opublikowano wiele dokumentów, wraz z bardzo rzeczowym komentarzem o współodpowiedzialności Czechów za przygotowanie całej akcji, a zwłaszcza za sposób jej wykonania.

⁵² „Życie Warszawy” z 18 XI 1992, s. 7.

dowości nie rozróżniały ich przynależności etnicznej. W nomenklaturze urzędniczej Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy, Litwini, Łotysze i Estończycy określani byli wspólnym mianem jako „obywatele ZSRR” lub „obywatele radzieccy”. Również w działaniach administracyjnych nie stosowano formalnego podziału. Taki sposób określania tej ludności motywowano ogólnymi celami propagandy dążącej do uzyskania jednonarodowego oblicza Związku Radzieckiego, jak i przyjętymi do realizacji zamierzeniami, według których do wysiedlenia z obszaru państwa polskiego przeznaczono wszystkich obywateli pochodzących z terenów, które w 1945 r. wchodziły w skład ZSRR. Wyjątek stanowili tu ci obywatele, których repatriowano do ZSRR na zasadach oddzielnych umów PKWN z rządami LSRR, BSRR i USRR o wymianie ludności, zawartych we wrześniu 1944 r.¹

Obywatele radzieccy znaleźli się na terytorium Polski w wyniku działania rozmaitych przyczyn. Zasadniczą grupę tej ludności stanowili robotnicy przymusowi wywiezieni do Rzeszy przez wojskowe władze okupacyjne z Rosji, Ukrainy, Białorusi i Litwy w latach 1941 - 1944. Po zakończeniu działań wojennych, w wyniku przesunięcia granic część z nich znalazła się na terytorium Polski. Inni przebywali tu w trakcie powrotu do ZSRR z robót przymusowych. Niektórzy zatrzymywali się w Polsce poszukując stałych miejsc pobytu i zatrudnienia.

Druga grupa obywateli ZSRR obejmowała Łotyszów i Estończyków, którzy uciekli bądź zostali ewakuowani z państw bałtyckich latem i jesienią 1944 r. Ludność ta, zatrzymana w trakcie ewakuacji, przebywała głównie na obszarze byłych nadmorskich prowincji III Rzeszy. W skład tej kategorii ludności w praktyce włączano także Niemców — obywateli łotewskich i estońskich przesiedlonych do Rzeszy w 1939 r.², których równolegle obejmowała akcja przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski.

Pozostali obywatele ZSRR rekrutowali się spośród zdemobilizowanych żołnierzy Armii Czerwonej i Wojska Polskiego narodowości rosyjskiej, białoruskiej, litewskiej i ukraińskiej. Również repatriowani do kraju żołnierze Polskich Sił Zbrojnych oraz zwalniani z obozów jeńcy wojenni. Najmniej liczną grupę stanowili obywatele Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska narodowości rosyjskiej, ukraińskiej i litewskiej, zamieszkujący w okresie przedwojennym na tych terenach, które w 1945 r. weszły w skład państwa polskiego³.

Na obszarze województwa gdańskiego przebywali przedstawiciele wszystkich wymienionych narodowości i kategorii. Ustalenie dokładnej ich liczby następuje poważne trudności, ponieważ rezultaty przeprowa-

¹ Zob. K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*. Wrocław 1976.

² J. Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*. Poznań 1966, s. 163. W 1941 r. przeprowadzono tzw. wtórne przesiedlenie Niemców z Łotwy i Estonii. Rozmieszczono ich wyłącznie na obszarach Rzeszy, które w 1945 r. nie weszły w skład Państwa Polskiego.

³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Urząd Wojewódzki w Gdańsku 1945 - 1950 (dalej: UWG), sygn. 348, f. 5 - 12. Spis osób przeznaczonych do wysiedlenia do ZSRR.

dzanych rejestracji nie odzwierciedlały stanu faktycznego ze względu na powszechne uchylanie się tych osób od obowiązku podania danych personalnych bądź ich fałszowanie. Wyniki kolejnych rejestracji zniekształcone zostały również z powodu trwającej jeszcze w czasie ich przeprowadzania destabilizacji powojennej, odbywających się przemieszczeń ludnościowych, a także wywołane były brakiem wykwalifikowanej kadry urzędniczej, odpowiedzialnej za prawidłowe wykonanie czynności związanych z rejestracją.

Pierwszy spis obywateli radzieckich został przeprowadzony w województwie gdańskim na podstawie umowy między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej i Rządem ZSRR z 6 lipca 1945 r. o prawie zmiany obywatelstwa polskiego osób narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, rusińskiej, białoruskiej i litewskiej na radzieckie i przesiedleniu się do ZSRR. Według zarządzenia wojewody gdańskiego Władysława Okęckiego z 16 października 1945 r. obywatele wyżej wymienionych narodowości, przebywający na obszarze województwa, pragnący nabyć obywatelstwo radzieckie i przesiedlić się do ZSRR powinni wnieść podanie do odpowiedniego starostwa powiatowego do dnia 1 listopada 1945 r. Osobom zgłaszającym się przysługiwało prawo zabrania ze sobą swoich rodzin, tj. małżonka, dzieci, rodziców, wychowanków i innych krewnych niezależnie od ich narodowości, jeżeli prowadzili wspólne gospodarstwo i wyrazili życzenie przesiedlenia się. Osoby wyjeżdżające ze wsi mogły wywieźć do 2 ton należącego do nich mienia, natomiast z miast do 1 tony. Osobom zawodów specjalnych (rzemieślnikom, lekarzom, artystom, uczonym) przysługiwało prawo wywozu wszystkich przedmiotów niezbędnych do ich pracy zawodowej. Oprócz tego każdy wyjeżdżający mógł zabrać do 1000 rubli w gotówce (nadwyżkę deponowano w banku i wydawano po przybyciu do ZSRR). Wszystkie osoby wyrażające chęć wyjazdu podlegały wpisowi do rejestrów przysłanych do Urzędu Wojewódzkiego. W zarządzeniu podkreślono, że osoby uprawnione do podjęcia starań o zmianę obywatelstwa radzieckiego na polskie mają prawo przebywania w Polsce i nie mogą zostać wysiedlone przez władze polskie, ani w jakikolwiek inny sposób zmuszone do opuszczenia państwa polskiego⁴.

Kolejna rejestracja obywateli ZSRR została zarządzona na wniosek Przedstawiciela Rządu ZSRR skierowany do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z dnia 9 stycznia 1945 r. Sprawę przekazano Ministerstwu Administracji Publicznej. W dniu 21 grudnia 1945 r. wojewoda gdański, działając z polecenia MAP nakazał starostom i prezydentom Miast Wydzielonych przeprowadzenie rejestracji cywilnych obywateli ZSRR, którzy przybyli na teren województwa w czasie wojny jako wysiedleni ze Związku Radzieckiego bądź też zbiegli z transportu lub z niewoli. Termin zakończenia rejestracji wyznaczył na dzień 3 stycznia 1946 r.⁵

Tymczasem w dniu 10 grudnia 1945 r. Ambasada ZSRR w Polsce wystosowała do MSZ notę w sprawie obywateli swojego państwa przeby-

⁴ *Ibidem*, sygn. 281, f. 22-23. Zarządzenie wojewody o zmianie obywatelstwa z 16 października 1945 r. Zarządzenie to pozostało bez echa. Zaledwie kilka osób z województwa gdańskiego zgłosiło chęć wyjazdu.

⁵ *Ibidem*, sygn. 377, f. 181. Obwieszczenie wojewody o rejestracji obywateli radzieckich z 21 grudnia 1945 r.

wających w Polsce. W nocie stwierdzono, że zaistniały przypadki przymusowego przetrzymywania i zatrudniania tych osób przez polskie przedsiębiorstwa i instytucje bez wiedzy i zgody władz radzieckich. Zwrócono uwagę na niedopuszczalne fakty wydawania przez polskie władze administracyjne zezwoleń na pobyt stały w Polsce osobom mającym być repatriowane do ZSRR⁶.

Wydział Wschodni Departamentu Politycznego MSZ ponownie skierował sprawę wedle kompetencji do MAP⁷. Działając w porozumieniu z Ministerstwem Ziem Odzyskanych⁸ w dniu 26 stycznia 1946 r. zarządziło przeprowadzenie następnej rejestracji obywateli radzieckich. Do dnia 20 marca 1946 r. wojewodowie zostali zobowiązani do zebrania następujących danych: 1) nazwisko, 2) imię, 3) imiona rodziców, 4) rok urodzenia, 5) dokładny adres zamieszkania w ZSRR w dniu 1 września 1939 r., 6) data przybycia pod aktualny adres, 7) dokładny adres zamieszkania. Rejestrację prowadziły zarządy miejskie i gminne rozpowszechniając informacje o niej za pomocą ogłoszeń publicznych. Do współpracy zaangażowano organa Milicji Obywatelskiej, sołtysów oraz właścicieli, dzierżawców i administratorów domów mieszkalnych. O przeprowadzonej rejestracji musiał być powiadomiony miejscowy radziecki komendant wojenny. Jeżeli osoba podlegająca rejestracji odmówiła podania potrzebnych informacji, sporządzano protokół stwierdzający fakt odmowy z podaniem dokładnego adresu osoby odmawiającej⁹.

Pierwsze rejestracje przeprowadzone w województwie gdańskim w 1945 i 1946 r. nie przyniosły pełnych danych o liczbie obywateli ZSRR. Na ich podstawie stwierdzono, że np. w powiecie lęborskim przebywało 370 obywateli radzieckich (z tego 217 z powodu braków aprowizacyjnych w lutym 1946 r. wyjechało do Gdańska)¹⁰. Natomiast w powiecie miasteczkim zamieszkiwało 70 obywateli ZSRR, zaś w elbląskim 6. Pozostałe starostwa nie przysłały wyników do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku informując, że rejestracja znajduje się w trakcie przeprowadzania lub tłumacząc to brakiem zgłaszających się do niej obywateli. Przy okazji sygnalizowano o występowaniu tendencji do zapewnienia sobie stałego pobytu drogą starań o uzyskanie obywatelstwa polskiego¹¹. W odpowiedzi na te wnioski władze powiatowe wydały jedynie kilka zezwoleń na pobyt czasowy. W pracach związanych z rejestracją obywateli ZSRR zatrudnionych na terenie zajmowanym przez stacjonujące jed-

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej 1945 - 1950, sygn. 784, f. 16. Nota Ambasady ZSRR do MSZ z 10 grudnia 1945 r. (tekst w jęz. rosyjskim).

⁷ *Ibidem*, sygn. 784, f. 15. Pismo MSZ do MAP w sprawie noty ambasady radzieckiej z 22 grudnia 1945 r.

⁸ *Ibidem*, sygn. 784, f. 19. Pismo MAP do Ministerstwa Ziem Odzyskanych (dalej: MZO) w sprawie noty ambasady radzieckiej (brak daty).

⁹ *Ibidem*, MZO, sygn. 510, f. 4. Zarządzenie o rejestracji obywateli ZSRR z 26 stycznia 1946 r.

¹⁰ AGP, UWG, sygn. 71, f. 29, 57, 79. Wyniki rejestracji obywateli ZSRR w powiecie lęborskim w styczniu i lutym 1946 r.

¹¹ *Ibidem*, sygn. 72, f. 53. Sprawozdanie sytuacyjne Starosty Powiatowego w Miastku za miesiąc lipiec 1946 r. (brak daty).

nostki Armii Czerwonej przeszkody stwarzali oficerowie i żołnierze radzieccy, np. w powiecie słupskim nie zezwolono na jej przeprowadzenie zasłaniając się tajemnicą wojskową¹².

Według danych pochodzących z listopada 1946 r. uzyskanych w wyniku przeprowadzonych już rejestracji oraz na podstawie miesięcznych spisów ludności sporządzanych przez starostów powiatowych, na terenie województwa gdańskiego w tzw. powiatach dawnych (morski, kartuski, kościerski, tczewski, starogardzki, gdański, m. Gdańsk, m. Sopot, m. Gdynia) zamieszkiwało 805 Białorusinów, 654 Ukraińców, 513 Rosjan i 480 Litwinów. Natomiast na terenie tzw. powiatów nowo odzyskanych (elbląski, łódzki, ostrowski, pabianowski, radziejowski, rypkiński, sztumski, tczewski, turyński, wąbrzeski, wrocławski, żuromski) zamieszkiwało 1235 Rosjan, 32 Litwinów, 44 Ukraińców i 1 Białorusin. Łącznie według powyższych wyników w województwie gdańskim zamieszkiwało przed rozpoczęciem akcji wysiedlania 3734 obywatele ZSRR. Dane te nie uwzględniały ludności łotewskiej i estońskiej¹³.

Próba rozwiązania problemów wynikających z faktu przebywania na obszarze państwa polskiego obywatele radzieckich było podjęcie decyzji o ich usunięciu. Postanowienie to wynikało ze stanowiska władz radzieckich w tej sprawie. Zarządzenie o wysiedleniu zostało wydane wspólnie przez ministerstwa Administracji Publicznej, Ziemi Odzyskanych i Bezpieczeństwa Publicznego w dniu 23 listopada 1946 r. Uznano w nim, że wszyscy obywatele ZSRR, którzy nie posiadają ważnych paszportów swojego państwa lub wiz wystawionych przez władze polskie przebywają w Polsce nielegalnie i zgodnie z przepisami rozporządzenia Prezydenta R.P. z 13 sierpnia 1926 r. o cudzoziemcach (Dz.U. R.P. nr 76, poz. 575) ulegają wydaleniu do Związku Radzieckiego.

Rozporządzeniu temu nie podlegali:

1) obywatele radzieccy przebywający w Polsce legalnie (służbowo lub na zasadzie odpowiednich zezwoleń),

2) obywatele polscy z wyjątkiem obcych narodowości: rosyjskiej, białoruskiej, ukraińskiej, rusińskiej i litewskiej, którzy przed 17 września 1939 r. posiadali obywatelstwo polskie, a zamieszkiwali na ziemiach wschodnich wcielonych do ZSRR,

3) były obywatelki radzieckie, które wskutek zamążpójścia za obywateli polskich nabyły obywatelstwo polskie w myśl art. 7 ustawy z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie Państwa Polskiego (Dz.U. R.P. nr 7, poz. 44),

4) osoby zdemobilizowane z Wojska Polskiego i z Armii Czerwonej, które posiadały od września 1939 r. obywatelstwo radzieckie, i po zdemobilizowaniu jako osoby pochodzenia polskiego zostały formalnie uznane za obywateli polskich i obywatelstwo polskie nabyły w myśl art. 3 ustawy z 20 stycznia 1920 r.,

5) pozostałe osoby narodowości polskiej bez względu na ich dotychczasową przynależność państwową, które nabyły obywatelstwo polskie w trybie art. 3 ustawy z 20 stycznia 1920 r.,

¹² *Ibidem*, sygn. 76, f. 20. Sprawozdanie sytuacyjne Pełnomocnika Rządu RP na obwód Słupsk za miesiąc luty 1946 r. z 4 marca 1946 r.

¹³ *Ibidem*, sygn. 63, f. 416. Sprawozdanie sytuacyjne wojewody gdańskiego za miesiąc listopad 1946 r. (brak daty).

6) byli obywatele radzieccy, którzy nabyli obywatelstwo polskie w trybie art. 8 lub 9 ustawy z 20 stycznia 1920 r.,

7) osoby niewątpliwie pochodzenia polskiego, które nie zostały jeszcze formalnie uznane za obywateli polskich, a którym przysługuje prawo ubiegania się o uznanie obywatelstwa polskiego.

Kobiety, które zawarły ważny związek małżeński z obywatelami radzieckimi, niezależnie od tego czy związek ten zawarto w formie ślubu kościelnego czy cywilnego w kraju lub za granicą, a nie uzyskały jeszcze obywatelstwa radzieckiego pozostawały w dalszym ciągu obywatelkami polskimi i nie podlegały wysiedleniu. Gdyby jednak zgłosiły chęć wyjazdu do ZSRR wraz z mężami, winny przedtem spełnić formalności dotyczące uzyskania obywatelstwa radzieckiego w Konsulacie ZSRR. Wydaleniem nie mogły być objęte dzieci z tych małżeństw, o ile matka pozostawała w Polsce¹⁴.

Zarządzenie zostało rozesłane przez MAP do wojewodów i prezydentów Warszawy i Łodzi w dniu 6 grudnia 1946 r.¹⁵ Podsekretarz stanu w MZO Władysław Wolski, działając w imieniu szefa resortu w dniu 12 grudnia 1946 r., powołując się na to zarządzenie, polecił niezwłocznie jego wykonanie wojewodom Ziemi Odzyskanych. Wyzaczył przy tym termin skierowania osób podlegających wysiedleniu do właściwych punktów zbórnych do dnia 31 grudnia 1946 r.¹⁶ Wojewoda został zobowiązany do wydania wszystkim podległym starostom stosownych zarządzeń i uczynienia ich osobiście odpowiedzialnymi za należyte przeprowadzenie akcji, a w szczególności za zgrupowanie osób podlegających wydaleni w wyznaczonych punktach zbórnych oraz za zorganizowanie i należyte funkcjonowanie kontroli i ochrony mienia dopuszczonego do wywiezienia. Starostowie powinni zostać zobowiązani do ścisłego współdziałania z obwodowymi urzędami likwidacyjnymi, których zadaniem będzie zabezpieczenie mienia pozostawionego. Podobnie jak w zarządzeniu z 23 listo-

¹⁴ AAN, MZO, sygn. 510, f. 8-9. Zarządzenie o wysiedleniu obywateli ZSRR z Polski z 23 listopada 1946 r. Stanowisko władz radzieckich w sprawie wysiedlenia wynikało z postanowień Prezydium Rady Najwyższej ZSRR wobec ludności zamieszkującej tereny włączone do ZSRR na zasadach porozumień z Niemcami z 23 sierpnia i 28 września 1939 r. Po zajęciu wschodniej Polski, Łotwy i Estonii oraz w 1944 r. Litwy, wszystkim tamtejszym mieszkańcom nadano obywatelstwo radzieckie. Po zakończeniu II wojny światowej dekrety Prezydium o obywatelstwie nadal obowiązywały i na ich podstawie wydano decyzję o przymusowym sprowadzeniu byłych obywateli państw bałtyckich przebywających w Polsce do kraju. Natomiast Rosjanie i przedstawiciele pozostałych narodowości nierosyjskich zamieszkujący terytorium ZSRR przed 17 września 1939 r. byli objęci ustawą o obywatelstwie ZSRR z 19 sierpnia 1938 r. i również podlegali przymusowemu powrotowi jako obywatele radzieccy. Decyzje te nie dotyczyły — jak wyżej zaznaczono — osób narodowości polskiej.

¹⁵ *Ibidem*, sygn. 510, f. 5. Zarządzenie o wysiedleniu obywateli ZSRR z Polski z 6 grudnia 1946 r.

¹⁶ Termin ten pierwotnie wyznaczono na dzień 27 grudnia 1946 r. Jednak z uwagi na opóźnione opublikowanie zarządzenia o wysiedleniu obywateli radzieckich został on przedłużony.

pada 1946 r. termin nadesłania sprawozdań wojewodów wyznaczono na dzień 15 stycznia 1947 r.¹⁷

Na obszarze kraju akcją kierował Pełnomocnik do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich J. Jaroszek. Do współdziałania przy jej przeprowadzaniu włączono wszystkie urzędy administracji ogólnej, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, Milicję Obywatelską i Państwowy Urząd Repatriacyjny¹⁸. W dniu 16 grudnia 1946 r. w siedzibie Pełnomocnika odbyła się odprawa dyrektorów Wojewódzkich Oddziałów PUR i Naczelników Wydziałów Społeczno-Politycznych Urzędów Wojewódzkich, na której omówiono ogólne zasady wysiedlania oraz wyznaczono termin gotowości punktów zbornych dla wyjeżdżającej ludności na dzień 24 grudnia 1946 r.¹⁹

Wojewoda gdański Stanisław Zralek wydał rozporządzenie o rozpoczęciu akcji w dniu 20 grudnia 1946 r. Starostów zobowiązał do niezwłocznego przystąpienia do sporządzania wykazów osób podlegających wydaleni. Miały być one kierowane do obozu przejściowego w Wejherowie²⁰, a stamtąd do ogólnopolskiego punktu zbornego dla obywateli radzieckich w Wołowie koło Wrocławia. Wojewoda nakazał zakończenie przygotowań do 26 grudnia 1946 r., kierowanie wydalonych do Wejherowa miało rozpocząć się 27 grudnia i powinno zostać zakończone do 31 grudnia 1946 r.²¹

Jednocześnie działania rozpoczęły organa MO. Komendant Wojewódzki płk. Borkowski zobowiązał podległych mu funkcjonariuszy do ścisłego współdziałania z władzami administracyjnymi. W czasie wykonywania czynności przygotowawczych i organizacyjnych przez starostów i prezydentów Miast Wydzielonych, rola MO wedle rozkazu komendanta miała „sprowadzać się jedynie do pomocy w przedmiocie śledzenia osób podlegających wydaleni (mogą zaistnieć wypadki ukrywania się) oraz informowania władz administracyjnych w celu uzupełnienia spisu tych osób”²². Właściwe zadania MO miała wypełniać w trakcie wręczania nakazów wysiedleńczych oraz w czasie doprowadzania i konwojowania obywateli radzieckich kierowanych do punktu zbornego w Wejherowie. Komendant Borkowski zwracał uwagę, że do kompetencji MO nie należy orzekanie o skierowaniu do wysiedlenia poszczególnych osób oraz

¹⁷ AGP, UWG, sygn. 284, f. 20. Zarządzenie MZO o wysiedleniu obywateli ZSRR z Ziemi Zachodnich i Północnych z 12 grudnia 1946 r. Zarządzenie to jest przykładem dublowania kompetencji administracyjnych przez MZO, utworzone m.in. w celu ograniczenia działania MAP kierowanego wówczas przez Władysława Kiernika, członka władz PSL. Por. K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943 - 1948*. Poznań 1990, s. 174.

¹⁸ AFG, UWG, sygn. 284, f. 21. Pismo MAP do UWG w sprawie wysiedlenia obywateli radzieckich z 16 grudnia 1946 r.

¹⁹ AAN, MZO, sygn. 510, f. 6. Pismo Pełnomocnika do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich do Głównego Urzędu Likwidacyjnego z 18 grudnia 1946 r.

²⁰ Pod ową eg. brano także Gdańsk-Narwik i Tczew.

²¹ AFG, UWG, sygn. 284, f. 22. Zarządzenie wojewody o rozpoczęciu wysiedlania obywateli ZSRR z 29 grudnia 1946 r.

²² *Ibidem*, sygn. 284, f. 23. Rozkaz Komendanta Wojewódzkiego MO w Gdańsku o wysiedleniu obywateli radzieckich (brak daty).

o ilości wywożonych rzeczy osobistych. Wszyscy funkcjonariusze zaangażowani przy organizowaniu i przeprowadzaniu akcji zostali zobowiązani do zachowania tajemnicy²³.

Do zadań Powiatowego Oddziału PUR w Wejherowie należało przygotowanie punktu zbornego dla wyjeżdżających. Punkt ten został zlokalizowany w istniejącym punkcie etapowym PUR w Wejherowie. Ponieważ punkt ten od przeszło sześciu miesięcy pozostawał nieczynny, zaś termin realizacji akcji był krótki, wymagało to zintensyfikowania działań mających na celu odpowiednie przygotowanie pomieszczeń na przyjęcie wysiedlanej ludności. Przygotowania te polegały na uruchomieniu centralnego ogrzewania, zaopatrzeniu pomieszczeń mieszkalnych w odpowiednie sprzęty (łóżka, szafy, stoły, taborety itp.), zamontowaniu pieców do baraków bez c.o. i dostarczeniu opału²⁴.

Wysiedlenie osoby przeznaczonej do wyjazdu z Polski rozpoczynało sprawdzenie jej danych personalnych w miejscu pobytu i porównanie ich ze znajdującymi się na listach wysiedleńczych dostarczonych przez MAP. Każdy z wyjeżdżających mógł zabrać ze sobą rzeczy osobiste oraz sprzęty domowe w ilości i rozmiarach umożliwiających odbycie podróży. Pozostałe mienie zabezpieczeli pracownicy urzędu likwidacyjnego. W eskorcie funkcjonariuszy MO wysiedleńcy udawali się na miejsce zbiórki, najczęściej na dworcu kolejowym i stamtąd pociągiem osobowym w wydzielonych wagonach przejeżdżali do Wejherowa. W niektórych przypadkach uruchamiano transport samochodowy bądź przejazd odbywał się furmankami konnymi.

W czasie pobytu w punkcie zbornym wszystkim wysiedlonym zapewniono wyżywienie według obowiązujących norm PUR-u oraz zaopatrzone ich w środki czystości. Opiekę lekarską sprawował lekarz przyjmujący pacjentów w miejscowym ambulatorium oraz dokonujący codziennie oględzin pomieszczeń sanitarnych. Osobom przebywającym w punkcie zbornym zezwolono na przechowywanie bagażu w pomieszczeniach mieszkalnych, co miało zapobiec ewentualnym kradzieżom i zaginięciom. W barakach bez c.o. z powodu silnego mrozu umożliwiono korzystanie z opału bez ograniczeń.

Funkcjonowanie punktu zbornego nadzorowane było przez dyrekcję Wojewódzkiego Oddziału PUR w Gdańsku oraz przez przedstawicieli wojskowych i cywilnych władz radzieckich. W dniu 30 grudnia 1946 r. do punktu przybyli konsul radziecki z Gdańska i przedstawiciel dowództwa Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w Polsce. Po przeprowadzeniu wizytacji nie wnieśli oni żadnych zastrzeżeń dotyczących pierwszego etapu wysiedlenia i warunków pobytu obywateli ZSRR w punkcie. W trakcie kolejnych inspekcji przyjmowano skargi i zażalenia na funkcjonariuszy MO uniemożliwiających zabranie mienia. Najwięcej tego rodzaju skarg wpłynęło od osób wysiedlanych z Gdyni, Gdańska, Tczewa i z pow. kartuskiego. Na skutek interwencji kierownika PO PUR w Wejherowie, Zarządy Miejskie w Gdańsku i Gdyni przekazały samochody ciężarowe przeznaczone do przewozu pozostawionego dobytku. W praktyce okazało

²³ *Ibidem*.

²⁴ AAN, MZO, sygn. 511, f. 35. Sprawozdanie kierownika PO PUR w Wejherowie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 15 stycznia 1947 r.

się, że wyjazdy po rzekomo pozostawione rzeczy wykorzystywano do kontaktowania się z obywatelami radzieckimi, którzy uniknęli wysiedlenia²⁵.

W punkcie zbornym działała komisja weryfikacyjna, której zadaniem było sprawdzenie narodowości osób tu przebywających oraz podjęcie decyzji o skierowaniu do transportu. W pracach komisji uczestniczyli: Naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego UW w Gdańsku, przedstawiciel WO PUR w Gdańsku oraz przedstawiciel Pełnomocnika Wojskowej Rady Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w Polsce. Komisja ta zwykle zbierała się przed odjazdem transportów do Wołowa²⁶.

Już od chwili rozpoczęcia akcji natrafiono na trudności w jej przeprowadzeniu, które wynikały z masowego uchylania się obywateli radzieckich od wysiedlenia. Osoby te najczęściej ukrywały miejsce swojego pobytu. Adresy osób przeznaczonych do wyjazdu znajdujące się w spisach MAP okazywały się nieaktualne lub nieprawdziwe. Władze administracyjne w Kwidzynie i Sztumie zgłaszały ukrywanie się wszystkich osób z terenu tych powiatów przeznaczonych do wysiedlenia²⁷. Przykładem może być tu meldunek dzielnicowego MO w Sztumie:

„(...) w dniu dzisiejszym (28 grudnia 1946 r. — przyp. M.H.) o godzinie 9.00 z polecenia Komendanta Posterunku MO udałem się z 5-ma milicjantami oraz przedstawicielem Urzędu Likwidacyjnego i Zarządu Miejskiego do 1. Ejchmanis Edgarsa, 2. Peagle Karola, 3. Jansona Ausisa, 4. Drzenbacha Aleksandra, 5. Tełuneckiej Nadziei, celem wysiedlenia ich jako obcokrajowców. Polecenia nie wykonałem z powodu ucieczki ww. w niewiadomym kierunku”²⁸.

Również władze miejskie Sopotu i Starostwo Powiatowe w Tczewie zawiadamiały Urząd Wojewódzki o niepełnym wywiązaniu się z polecenia z powodu nieodnalezienia części osób, których nazwiska figurowały w rejestrach obywateli radzieckich przeznaczonych do wysiedlenia²⁹.

Pierwsza grupa licząca 57 obywateli ZSRR przybyła do punktu zbornego w Wejherowie w dniu 27 grudnia 1946 r. Byli oni skierowani przez Zarząd Miejski w Gdyni. Następnie codziennie do Wejherowa przyjeżdżały grupy osób wysiedlanych z poszczególnych powiatów województwa gdańskiego. Wśród nich znajdowały się także osoby skierowane przez wojskowe i cywilne władze radzieckie. Łącznie do dnia 11 stycznia 1947 r.

²⁵ APG, UWG, sygn. 284, f. 40. Pismo Prezydenta m. Gdyni w sprawie zabezpieczenia mienia obywateli radzieckich z 11 stycznia 1947 r.

²⁶ *Ibidem*, sygn. 284, f. 33. Pismo wojewody gdańskiego do Pełnomocnika Wojskowej Rady Północnej Grupy Wojsk Radzieckich w Polsce w Legnicy z 8 stycznia 1947 r.; AAN, MZO, sygn. 511, f. 38. Sprawozdanie kierownika PO PUR w Wejherowie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 15 stycznia 1947 r.

²⁷ APG, UWG, sygn. 83, f. 81; sygn. 87, f. 64; sygn. 284, f. 32. Sprawozdanie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z pow. sztumskiego i kwidzyńskiego.

²⁸ *Ibidem*, sygn. 284, f. 24. Meldunek dzielnicowego o akcji wysiedlania obywateli radzieckich w Sztumie z 28 grudnia 1946 r.

²⁹ *Ibidem*, sygn. 88, f. 102. Sprawozdanie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z powiatu tczewskiego w grudniu 1946 r. (brak daty); sygn. 284, f. 28. Wykaz obywateli ZSRR z m. Sopotu podlegających wysiedleniu (brak daty).

przybyło 221 osób, w tym: z powiatu morskiego 76, z Gdyni 59, z Gdańska 38, z tczewskiego 18, lęborskiego 16, kartuskiego 8, kościerskiego 5 i ze sztumskiego 1 osoba ³⁰.

Podczas oczekiwania w punkcie zbornym w Wejherowie na przejazd do Wołowa komisja weryfikacyjna zwolniła z obowiązku wyjazdu 64 osoby. Reklamacje zgłaszały rozmaite instytucje i osoby prywatne, m.in. emerytowany Konsul Królestwa Szwecji w Gdańsku Erik Gahlubäck interweniował w sprawie swoich krewnych narodowości estońskiej, pisząc do wojewody gdańskiego:

„(...) ostatnio opublikowana została tutaj ustawa, na podstawie której znajdujący się w Polsce Rosjanie wezwani zostali do powrotu do Rosji, i to przymusowo. Ustawa powyższa odnosić się może tylko do osób, które mieszkały w Rosji i stamtąd przybyły do Polski, natomiast nie do osób nie będących Rosjanami i przybyłych wcale nie z Rosji, lecz w 1939 lub wcześniej z wolnych i niepodległych wówczas państw bałtyckich. Powyższe jest z punktu widzenia jurydycznego i prawa międzynarodowego logicznym i nie podlegającym żadnej wątpliwości. Emigranci tacy ko-
rzystają z międzynarodowego, niedawno jeszcze przez ONZ potwierdzonego wszechstronnego prawa azylu” ³¹.

Osoby mające być wysiedlone w czasie urzędowania komisji weryfikacyjnej przedkładały dowody oraz składały oświadczenia, na podstawie których mogłyby być zwolnione od przymusowego wyjazdu. Tytułem przykładu warto podać niektóre przykłady. Edyta Szefer, zamieszkała w Gdańsku-Oliwie oświadczyła, że pozostaje w związku małżeńskim z obywatelem niemieckim narodowości niemieckiej i wyraziła chęć wyjazdu do męża przebywającego w Niemczech; Wita Dąbrowska, narodowości łotewskiej zamieszkała w Gdańsku, powołała się na swoje polskie pochodzenie oraz wyraziła zamiar wstąpienia w związek małżeński z obywatelem polskim Witoldem Smykiem, który złożył stosowne w tej sprawie oświadczenie; Nikodem Żelgunis, zamieszkały w Gdańsku przedłożył dokumenty stwierdzające jego polskie pochodzenie. Tego rodzaju prośb było więcej.

Decyzje komisji o zwolnieniu osób składających wnioski reklamacyjne od przymusowego wyjazdu miały charakter doraźny. Właściwe władze administracyjne były zobowiązane do sprawdzenia przyczyn uzasadniających zwolnienie. Jeżeli prawdziwość przedłożonych dowodów i oświadczeń została potwierdzona, osobę zainteresowaną zwalniano z wysiedlenia. W przypadku negatywnej weryfikacji wyjazd następował w terminie późniejszym ³².

Część osób została zwolniona z powodu stanu zdrowia, który czynił je niezdolne do odbycia długiej podróży. Pozostałe zwalniano na skutek

³⁰ Przybyła 31 grudnia 1946 r.

³¹ APG, UWG, sygn. 289, f. 36. List byłego konsula Szwecji w sprawie wysiedlenia obywateli radzieckich z 10 stycznia 1947 r. Osoby te zostały zwolnione z obowiązku wyjazdu do ZSRR.

³² *Ibidem*, sygn. 289, f. 70. Decyzje o zwolnieniu z przymusowego wyjazdu obywateli radzieckich z 19 lutego 1947 r.

interwencji cywilnych i wojskowych władz radzieckich. Zanotowano również przypadki samowolnego oddalenia. W dniu 2 stycznia 1947 r. jeden z wysiedleńców zmarł na skutek postrzału z broni należącej do funkcjonariusza ORMO, wchodzącego w skład ochrony punktu zbornego³³.

Pierwszy transport z obywatelami radzieckimi wyjechał z Wejherowa do Wołowa w dniu 11 stycznia 1947 r. Do dziewięciu wagonów towarowych załadowano 152 osoby, w tym: 59 Łotyszów, 56 Litwinów, 13 Ukraińców, 10 Estończyków, 8 Rosjan, 4 Białorusinów i 2 Polaków, którzy dobrowolnie zgłosili chęć wyjazdu powołując się na obywatelstwo ZSRR³⁴. Po podstawieniu wagonów na bocznice kolejową punktu zbornego przystąpiono do uzupełnienia w nich opału i ustawienia piecyków grzewczych. Prowizorycznie uszczelniono dachy i ściany wagonów. Każda osoba otrzymała prowiant na 7 dni wg normy żywnościowej wynoszącej: chleb 3,5 kg; mięso wieprzowe 0,4 kg; konserwy 0,35 kg; cukier 0,175 kg; sól 0,12 kg; kawa 0,09 kg oraz mydło w ilości 0,10 kg. Ponadto dzieciom do lat czternastu przydzielono mleko w proszku w ilości 0,175 kg, kaszę manną 0,42 kg, puszkę mleka skondensowanego i paczkę słodyczy. W skład konwoju ochraniającego transport wchodziło 2 pracowników PO PUR w Wejherowie (z których jeden sprawował funkcję kierownika transportu), 2 milicjantów, 7 funkcjonariuszy ORMO oraz 2 żołnierzy Armii Czerwonej. Opiekę medyczną w czasie podróży sprawowała sanitariuszka³⁵.

Podróż do Wołowa odbywała się trasą przez Gdańsk, Bydgoszcz, Poznań i Ścinawę. W czasie jazdy z transportu zbiegło 5 osób. Z powodu silnego mrozu opał zabrany w Wejherowie został wykorzystany jeszcze przed przybyciem pociągu do Bydgoszczy. W końcowym etapie podróży podczas trzydniowego postoju padający deszcz zniszczył przewożone mienie. Warunki podróżowania pogarszał brak opału i wyżywienia. Po dotarciu do celu w dniu 19 stycznia 1947 r. o godz. 20.00 transportowani do rana dnia następnego oczekiwali na rozładowanie i przyjęcie do punktu etapowego³⁶. Stamtąd, wraz z obywatelami radzieckimi przywiezionymi z pozostałych województw wyjechali w dniach 24 stycznia i 10 lutego 1947 r. do ZSRR³⁷.

Po zakończeniu w dniu 11 stycznia 1947 r. akcji wysiedlania obywateli radzieckich, władze administracyjne niektórych powiatów donosiły do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku o przebywaniu nadal na ich terenie osób podlegających wysiedleniu. Przed władzami wojewódzkimi sta-

³³ AAN, MZO, sygn. 511, f. 38. Sprawozdanie kierownika PO PUR w Wejherowie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 15 stycznia 1947 r.

³⁴ APG, UWG, sygn. 284, f. 38. Sprawozdanie wojewody gdańskiego z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 13 stycznia 1947 r.

³⁵ AAN, MZO, sygn. 511, f. 39. Sprawozdanie kierownika PO PUR w Wejherowie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 15 stycznia 1947 r.

³⁶ *Ibidem*, sygn. 511, f. 45. Sprawozdanie kierownika transportu z wysiedlanymi obywatelami ZSRR (brak daty).

³⁷ *Ibidem*, sygn. 510, f. 16. Sprawozdanie z inspekcji punktu etapowego w Wołowie z 21 stycznia 1947 r. Transporty te składały się z ogrzewanych 25 wagonów, w których umieszczano po 20 - 25 osób.

nęła konieczność jej kontynuowania³⁸. Dotychczasowe niepowodzenie tłumaczono krótkim terminem, trudnościami komunikacyjnymi, złymi warunkami atmosferycznymi oraz faktem, że akcję przeprowadzono w okresie przedwyborczym, gdy aparat administracyjny i policyjny był zaangażowany w wykonywanie innych zadań. UW w Gdańsku wystąpił do MAP z wnioskiem o wydanie zarządzenia wznawiającego akcję wysiedleńczą³⁹.

W dniu 3 lutego 1947 r. wojewoda gdański działając z polecenia MZO zarządził ponowne wysiedlenie obywateli ZSRR. Wszystkie dotychczas wydane instrukcje pozostawały obowiązujące. Starostom i prezydentom Miast Wydzielonych zwrócono uwagę na staranne przygotowanie i przeprowadzenie akcji „aż do zupełnego oczyszczenia terenu z tej kategorii osób”⁴⁰. Termin jej zakończenia wyznaczono na dzień 12 lutego 1947 r.

W odpowiedzi na zarządzenie wojewody starostowie w większości stwierdzili, że na podległym im terenie nie ma obywateli radzieckich, bądź są nieuchwytni i miejsce ich pobytu nie jest znane⁴¹. Natomiast Zarząd Miejski w Gdańsku, stosownie do polecenia Urzędu Wojewódzkiego przeprowadził w dniach od 9 do 13 lutego 1947 r. ich wysiedlenie z miasta. Ponieważ przy pierwszej akcji stwierdzono ok. 80% nieaktualnych adresów w nakazach wysiedleńczych, przygotowania rozpoczęto od ich zweryfikowania. Poza tym przystąpiono do ustalania narodowości tych osób, które na podstawie przedłożonego aktu małżeństwa uzyskały obywatelstwo polskie. Sprawdzono także te osoby, które uniknęły wysiedlenia po przedłożeniu paszportów bezpieczeństwa wydanych jeszcze przez władze niemieckie. W celu uzyskania potrzebnych informacji rozesłano 265 wezwań do stawiennictwa w Wydziale Społeczno-Politycznym Zarządu Miejskiego w Gdańsku. Z tej liczby przesłuchano 83 osoby, natomiast 182 wezwań nie doreczono z uwagi na niewłaściwe adresy. Przeprowadzone wywiady z sąsiadami i informacje z Wydziału Ewidencji Ludności nie doprowadziły do ustalenia miejsc pobytu tych osób. Ostatecznie sporządzono 75 nakazów wysiedleńczych dla osób o stwierdzonym obywatelstwie radzieckim i znanym adresie. Do Komendy Miejskiej MO i UBP zwrócono się z wnioskiem o zapewnienie ochrony przy wykonywaniu czynności wysiedleńczych. Przy udziale funkcjonariuszy MO i pracowników Urzędu Likwidacyjnego, Wydziału Kwaterunkowego oraz Wydziału Społeczno-Politycznego przeprowadzono akcję na terenie Gdańska zatrzymując 28 osób. Osoby te skierowano do punktu etapowego PUR Gdańsk-Narwik, a następnie do Wejherowa⁴².

³⁸ APG, UWG, sygn. 284, f. 38. Sprawozdanie wojewody gdańskiego z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 13 stycznia 1947 r.

³⁹ AAN, MZO, sygn. 510, f. 18. Sprawozdanie Pełnomocnika do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich z 15 marca 1947 r.

⁴⁰ APG, UWG, sygn. 284, f. 48. Zarządzenie wojewody gdańskiego o wznowieniu wysiedlania obywateli ZSRR z 3 lutego 1947 r.

⁴¹ *Ibidem*, sygn. 284, f. 60, 64, 66, 71, 74, 76, 77. Relacje Starostw Powiatowych w Sztumie, Lęborku, Kościerzynie, Elblągu, Kwidzynie, Starogardzie Gdańskim i Malborku oraz Zarządu Miejskiego w Sopocie o obywatelach radzieckich z lutego 1947 r.

⁴² *Ibidem*, sygn. 284, f. 18 - 19. Sprawozdanie ZM w Gdańsku z akcji wysiedleńczej prowadzonej od 9 do 13 lutego 1947 r. (brak daty).

Drugi transport w składzie dwóch wagonów osobowych z 49 obywatelami radzieckimi odjechał z Wejherowa w dniu 18 lutego 1947 r. Po przyjeździe do Wołowa kierownictwo tamtejszego punktu etapowego odmówiło przyjęcia 19 osób. Stwierdzono, że osoby te jako byli obywatele litewscy i estońscy narodowości niemieckiej wywiezione do Niemiec w 1941 r. w ramach wtórnego przesiedlenia, nie podlegały przepisom o wysiedleniu obywateli radzieckich z Polski. W związku z tym zezwolono im na powrót do swoich miejsc zamieszkania w Gdańsku, Starogardzie Gdańskim i w Kartuzach⁴³.

Kolejną próbę usunięcia obywateli radzieckich z województwa gdańskiego rozpoczęto na polecenie wojewody w dniu 6 marca 1947 r. Tym razem dążono do jak najskuteczniejszego zmobilizowania organów MO i UBP, wnioskując o

„zwiększenie służby patrolowej w tym okresie, tj. do dnia 14 marca br. zwłaszcza w rejonie miast Wybrzeża, Gdańska, Sopotu i Gdyni dla przetrzymania osób podlegających w tej akcji wydaleniu, a które nie dopełniły obowiązku rejestracji jako cudzoziemcy. Odpowiednio należałoby również skontrolować zakłady pracy. Przetrzymanych należy skierować do ZM względnie właściwego Starosty dla przesłuchania i wystawienia nakazów o wydaleniu”⁴⁴.

Zgodnie z wnioskiem wysiedlenie przeprowadzili funkcjonariusze MO i UBP bez udziału pracowników urzędów administracyjnych. Po jego zakończeniu sygnalizowano o wielu nieprawidłowościach, np.: uniemożliwianiu zabrania mienia, dopuszczaniu do uciezek, celowym pomijaniem niektórych osób wyszczególnionych w wykazach itp.⁴⁵ Tym razem punkt zborny dla obywateli radzieckich zlokalizowano w punkcie etapowym PUR w Gdyni-Grabówku. W dniu 19 marca 1947 r. odjechał stąd transport z 49 obywatelami radzieckimi⁴⁶.

W związku z brakiem zadowalających rezultatów cyklicznie zarządzanych akcji wysiedleńczych w województwie gdańskim Pełnomocnik do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich zalecił Urzędowi Wojewódzkiemu w Gdańsku stałe prowadzenie wysiedlania ze wstępnym terminem jego zakończenia w dniu 1 lipca 1947 r. Aby uniknąć zwrotu osób wy-

⁴³ *Ibidem*, sygn. 284, f. 80. Sprawozdanie kierownika transportu z wysiedlonymi obywatelami ZSRR z 5 marca 1947 r.; AAN, MZO, sygn. 511, f. 48. Sprawozdanie kierownika PO PUR w Wejherowie z akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 19 lutego 1947 r. W punkcie zbórczym zebrano 68 osób, z czego 15 zwolniła komisja weryfikacyjna (w tym 3 repatriowanych żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy dobrowolnie zgłosili chęć wyjazdu do rodziny za Bug), 2 zostały zatrzymane przez wojskowe władze radzieckie i 2 zbiegły.

⁴⁴ APG, UWG, sygn. 284, f. 78. Pismo wojewody do KW MO w Gdańsku z 7 marca 1947 r.

⁴⁵ *Ibidem*, sygn. 284, f. 189. Sprawozdanie ZM w Gdańsku z akcji wysiedleńczej prowadzonej od 12 do 16 marca 1947 r. (brak daty).

⁴⁶ *Ibidem*, sygn. 284, f. 97. Telefonogram z opisem akcji wysiedlania obywateli radzieckich z 20 marca 1947 r.; AAN, MZO, sygn. 511, f. 57. Pismo WO PUR w Gdańsku do ZG PUR w Łodzi z 25 marca 1947 r.

siedlanych ich listę należało każdorazowo uzgadniać z przedstawicielem radzieckiego dowództwa w Legnicy. Jako warunek niezbędny skuteczności akcji uznano stałe uaktualnianie rejestru osób wyznaczonych do wysiedlenia⁴⁷. Zalecono również zwrócenie szczególnej uwagi na zdemobilizowanych żołnierzy, „maruderów” i byłych własowców. Zarządzono, aby nie włączać do transportów Niemców bałtyckich, natomiast pozostałych obywateli radzieckich narodowości niemieckiej, np. Niemców nadwołżańskich przymus wyjazdu z Polski obejmował nadal⁴⁸.

Dla zachowania ciągłości akcji oraz jej sprawnej organizacji wojewoda polecił starostom „prowadzenie obserwacji w terenie w porozumieniu z organami MO, UBP i WOP w celu wykrycia osób podlegających wysiedleniu i ich ewentualne oddanie pod dozór”⁴⁹. W punkcie zbiorczym w Gayni-Grabówku uruchomiono specjalne, zamknięte pomieszczenie dla wysiedleńców. Wyjazdy odbywały się pod wzmożoną kontrolą w wagonach osobowych doczepionych do składów pociągów kursowych⁵⁰. Od maja 1947 r. obywatele radziecy przechodzili przez punkt zborny Gdańsk-Narwik⁵¹. W okresie późniejszym rolę punktów zbornych dla wyjeżdżającej ludności pełnić będą wymiennie Gdańsk-Narwik i Gdynia-Grabówek.

Od 20 marca do końca 1947 r. z województwa gdańskiego wyjechało 121 osób (m.in. dnia 6 czerwca 1947 r. obóz pracy prowadzony przez I Samodzielny Batalion Inżynieryjno-Lotniczy w Babich Dołach koło Gdyni opuściło 28 obywateli radzieckich przebywających tu jako jeńcy wojenni)⁵². Łącznie od początku akcji do końca 1947 r. z województwa gdańskiego wysiedlono 351 obywateli ZSRR.

W 1948 r. zaostorzono kryteria zwolnień dla obywateli radzieckich chcących uniknąć wysiedlenia poprzez zawarcie związku małżeńskiego z obywatelami polskimi. Osoby te musiały uzyskać zezwolenie wojewody, poparte poświadczeniem Konsulatu ZSRR w Gdańsku o braku zastrzeżeń co do zawarcia małżeństwa przez zainteresowanego. Zaostwienie przepisów spowodowane zostało wzrostem liczby osób chętnych do zawarcia

⁴⁷ *Ibidem*, sygn. 510, f. 23. Zarządzenie MAP o przedłużeniu akcji wysiedleńczej z 24 marca 1947 r.; sygn. 511, f. 59. Zarządzenie Pełnomocnika do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich z 27 marca 1947 r. Podobne zarządzenia skierowano do wszystkich wojewodów na obszarze kraju.

⁴⁸ APG, UWG, sygn. 284, f. 104. Instrukcja Pełnomocnika do Spraw Repatriacji Obywateli Radzieckich z 24 marca 1947 r.

⁴⁹ *Ibidem*, sygn. 284, f. 126. Instrukcja wojewody z 6 maja 1947 r.

⁵⁰ *Ibidem*, sygn. 284, f. 137. Informacja wojewody o warunkach prowadzenia akcji wysiedleńczej z 10 maja 1947 r.

⁵¹ *Ibidem*, sygn. 284, f. 148. Zarządzenie wojewody o otwarciu punktu zbornego Gdańsk-Narwik z 21 maja 1947 r.

⁵² *Ibidem*, sygn. 284, f. 197. Byli to obywatele radziecy narodowości niemieckiej wcieleni do *Wehrmachtu*. Zgodnie z oświadczeniem komendanta obozu osoby te pochodziły z obozu jenieckiego w Jaworowie i zostały zatrudnione na zasadach umów zbiorowych zawartych między Departamentem Więziennictwa i Obozów MBP a władzami wojskowymi. Przedstawiciele Armii Czerwonej po przesłuchaniu jeńców stwierdzili, że powinni oni zostać zwolnieni i wywiezieni do ZSRR.

mażeństw mieszanych⁵³. Notowano przy tym przypadki przekupywania urzędników stanu cywilnego⁵⁴.

Wyjazdy obywateli ZSRR w latach 1948-1950 objęte zostały stałą kontrolą władz radzieckich. Nadzorował je ppłk. Dobrodomienko, który utrzymywał kontakt z Konsulatem ZSRR, Urzędem Wojewódzkim w Gdańsku i dowództwem wojsk radzieckich w Legnicy. Do jego zadań należało także wskazywanie osób przeznaczonych do wysiedlenia i pomoc w ich odszukaniu. Za jego pośrednictwem polskie władze administracyjne konsultowały z władzami radzieckimi przypadki osób, co do których zachodziła wątpliwość w podjęciu decyzji o ich wysiedleniu⁵⁵. Na skutek interwencji Konsulatu ZSRR przeprowadzano kontrole działalności instytucji i urzędów realizujących wysiedlanie. Pracowników odpowiedzialnych za stwierdzone tą drogą uchybienia karano wstrzymaniem wypłaty wynagrodzenia lub zwalniano z pracy⁵⁶.

W okresie 1948-1950 ogólne przepisy wysiedleńcze pozostawały nie zmienione. Osobom wyjeżdżającym umożliwiono zabieranie ze sobą wszystkich rzeczy stanowiących ich własność. Jednocześnie zostały one zobowiązane do przekazania władzom polskim wszelkich posiadanych dokumentów osobistych wystawionych w języku polskim. W ten sposób zapobiegano ewentualnemu ich użyciu przez obywateli radzieckich nadal pozostających w Polsce⁵⁷.

W miarę rozwoju akcji wysiedleńczej wzrastała skrupulatność działań władz mających na celu ustalenie tożsamości i danych osobowych obywateli radzieckich. Pozwoliło to na zwiększenie skuteczności poszukiwań osób przeznaczonych do wysiedlenia. Zachowana dokumentacja wykazuje, iż nakazem wyjazdu do ZSRR objęto nawet osoby narodowości holenderskiej i fińskiej czy byłych obywateli Stanów Zjednoczonych⁵⁸. Uzyskanie szczegółowych danych o osobach ukrywających się ułatwiało ich ujawnienie i następnie skierowanie do transportu. Informacje te zdobywano dokonując inwigilacji osób, które ukrywały swoje niepolskie pochodzenie w przeświadczeniu, że uchroni je to przed przymusowym wyjazdem. Prowadzono obserwację w terenie, wykorzystując donosy przekazywane przez osoby zainteresowane wysiedleniem obywateli ZSRR

⁵³ *Ibidem*, sygn. 348, f. 6. Pismo Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego UW do Urzędu Stanu Cywilnego w Gdańsku z 17 lutego 1948 r.

⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 348, f. 134. Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z 10 lipca 1950 r.

⁵⁵ *Ibidem*, sygn. 344, f. 41. Informacja wojewody do MAP w sprawie wysiedlenia Luby Domańskiej (brak daty).

⁵⁶ *Ibidem*, sygn. 345, f. 66. Relacja kierownika PO PUR w Gdyni o przeprowadzonej inspekcji punktu zbornego Gdynia-Grabówek (brak daty).

⁵⁷ *Ibidem*, sygn. 348, f. 68. Pismo wojewody do Prezydenta m. Gdyni z 16 maja 1950 r.; sygn. 348, f. 26, 27, 28, 31. Odpisy notarialne zameldowań i zaświadczeń wydanych przez władze Generalnego Gubernatorstwa, odpisy dowodów osobistych wydanych przed 1945 r., zaświadczenia PUR o repatriacji do Polski, odpisy tłumaczeń Kart Pracy wydanych przez władze niemieckie przed 1945 r. Dokumenty te dołączano także do wniosków o nadanie obywatelstwa polskiego.

⁵⁸ *Ibidem*, sygn. 340, 341. Spisy obywateli radzieckich przeznaczonych do wysiedlenia z lat 1949-1950.

ze względów materialnych, matrymonialnych itp. Jest rzeczą charakterystyczną, że inspekcje poszukiwawcze przeprowadzano także w Szpitalu dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Kocborowie koło Starogardu Gdańskiego, niejednokrotnie natrafiając na przebywających tam obywateli radzieckich⁵⁹.

Władze administracyjne szczególną uwagę przykładają do zweryfikowania wydanych wcześniej, często pochopnie, decyzji o nadaniu obywatelstwa polskiego obywatelom radzieckim. Dokładne sprawdzenie i ewentualne uchylenie tych postanowień wpływało na wzrost liczby osób wyjeżdżających z województwa gdańskiego do ZSRR. Chcąc jeszcze bardziej zwiększyć skuteczność akcji, zrezygnowano z jej utajnienia i informacje o niej opublikowano w prasie lokalnej⁶⁰.

W okresie od 1946 do 1950 r. z województwa wysiedlono 677 obywateli radzieckich, w tym: w 1946 — 152, 1947 — 199, 1948 — 76, 1949 — 214, 1950 — 36. Oprócz wyjazdów zorganizowanych pewna ich część opuściła granice województwa indywidualnie, nie powiadamiając o tym władz administracyjnych — z tego względu ich liczba jest trudna do oszacowania. Transporty zbiorowe, organizowane przez władze polskie odjeżdżały z coraz większą nieregularnością i zmniejszającą się liczbą osób wysiedlanych. Pozwala to przypuszczać, że po 1950 r. akcja wygasła na skutek braku osób przeznaczonych do wysiedlenia, które nadal ukrywały się bądź uzyskiwały obywatelstwo polskie.

Pomimo skoncentrowania wysiłków akcja wysiedlania nie doprowadziła do usunięcia wszystkich obywateli radzieckich z województwa gdańskiego⁶¹. Wywołała ona zdecydowany sprzeciw osób przeznaczonych do wyjazdu. Świadczą o tym determinacja w ukrywaniu się, ucieczki z punktów zbornych i transportów, a także inne, wymienione już sposoby uniknięcia wysiedlenia. W świadomości osób przeznaczonych do wysiedlenia wyjazd z Polski zrywał wytworzone więzy asymilacyjne ze społeczeństwem polskim i mógł spowodować degradację materialną. Obawiali się one także ewentualnych prześladowań ze strony radzieckiego aparatu bezpieczeństwa już na miejscu.

MACIEJ HEJGER
Słupsk

⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 348, f. 131. Informacja dyrekcji Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Kocborowie z 20 czerwca 1950 r.

⁶⁰ W sprawie repatriacji obywateli ZSRR. „Dziennik Bałtycki” nr 133 z 16 V 1949, s. 2.

⁶¹ Zob. I. Greczanik-Filipp, *Raporty z czyścica*. „Tygodnik Gdański” nr 26 z 30 V 1991, s. 14. Trudno zgodzić się ze stwierdzeniem autorki, że: „Obywatele ZSRR to Polacy, którzy mieszkali na wschodnich, zabużańskich terenach RP. Po wybuchu wojny zostali oni przez Niemców albo wywiezieni na roboty przymusowe, albo uwięzieni w obozach koncentracyjnych lub jenieckich. Po wyzwoleniu wrócili do kraju, a nie mogąc udać się w rodzinne strony, bo tam był już ZSRR osiedlali się na ZO, gdzie najłatwiej było o dom i pracę”. Wśród wysiedlanych znajdowały się osoby narodowości polskiej, ale stanowiły one margines masy wysiedleńczej i zazwyczaj wyjeżdżały na własną prośbę.